

АНОТАЦІЯ

Варченко О.О. Організаційно-економічні засади функціонування агропродовольчих ланцюгів в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка (05 – **Соціальні та поведінкові науки**). – Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, 2021.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення важливого наукового завдання щодо формування та функціонування агропродовольчих ланцюгів на принципах сталості та інноваційності.

У дослідженні агропродовольчий ланцюг поставок розглядається як сукупність учасників (партнерів), які ведуть цілеорієнтовану діяльність на основі додержання вимог концепції сталого розвитку, інноваційного забезпечення усіх етапів ланцюга, зорієнтованого до ресурсощадного виробництва з метою формування конкурентних переваг продукції, досягнення економічних інтересів кожного учасника та більш ефективного задоволення потреб кінцевих потреб споживачів.

Виділено особливості функціонування агропродовольчих ланцюгів, зокрема: інтегральний підхід до створення споживчої вартості; цілеорієнтоване формування довгострокових партнерських відносин; прозорість, справедливий розподіл ризиків та вигід, взаємна співпраця; результат – ефективне задоволення потреб кінцевих споживачів; досягненню реалізації економічних інтересів кожного учасника ланцюга; мінімізація загальних витрат усього ланцюга та створення доданої вартості кожним учасником.

Уточнено дефініцію категорії «додана вартість», яка характеризує відносини між господарюючими суб'єктами, що виникають у процесі виробництва і реалізації продукції. Доведено, що натуральне виробництво в сільських домогосподарствах не містить в собі внутрішніх інструментів відділення доданого продукту від необхідного (спожитого) та відшкодування спожитого основного капіталу, не дає можливості забезпечити розширене відтворення на ринкових умовах, його модернізацію, запровадження

інноваційних технологій, що необхідно враховувати при розробці інструментарію державної підтримки та державних цільових програм.

Виділено пріоритетні напрями розвитку агропродовольчих ланцюгів, а саме: для найпростіших ланцюгів – розширення чисельності їхніх учасників шляхом приєднання до ланцюга поставок акторів із закінченим циклом виробництва; розширення контингенту продуцентів первинної продукції, що включилися у процеси впровадження постійно діючих процедур на принципах НАССР; створення умов до включення у ланцюги поставок ОСГ на основі розвитку сільськогосподарських кооперативів та розробки заходів з трансформації ОСГ в малі підприємницькі структури.

Запропоновано наступні напрями удосконалення системи звітності про витрати і результати виробництва: зміна порядку групування інформації для її отримання по відповідних категоріях системи національних рахунків, зокрема, визначення випуску продукції методом «витрати-випуск» та витрат на виробництво продукції за економічними елементами; застосування фінансової концепції звітності, що містить інформацію про залишки, виробництво, реалізацію продукції, витрати на її виробництво за економічними елементами та фінансові результати підприємства; виділення показника доданої вартості в обліково-фінансовій звітності економічних суб'єктів окремим рядком.

Проаналізовано еквівалентність міжгалузевих відносин в агропродовольчому ланцюзі на основі розрахунку величини проміжного споживання, валової доданої вартості (ВДВ) та випуску продукції, яка відображається в системі національних рахунків, а також розраховано величину втрат на рівні кожного учасника шляхом порівняння номінальної та реальної величини ВДВ. Визначено чинники, які зумовлюють прояв несприятливих умов для сільського господарства формування ВДВ унаслідок нееквівалентності обміну з харчовою промисловістю та торгівлею, що зумовлює значні втрати галузі у створенні доданої вартості та прояв деструктивних явищ. Зроблено висновок, що така ситуація зумовлює збитки у харчовій промисловості, а сфера торгівлі отримує прибуток від порушення еквівалентності міжгалузевого обміну.

Систематизовано особливості формування доданої вартості в ланцюгах поставок окремих видів продукції рослинництва та тваринництва, визначено чинники, які впливають на динаміку даного показника (індекс інфляції, витрати на амортизацію необоротних активів, орендну плату, прибуток на одиницю продукції, прибуток на одиницю площі). Доведено, що в умовах посилення ролі вертикально інтегрованих виробничих структур у сфері виробництва, переробки та збуту сільськогосподарської продукції спостерігається процес економічно необ'єктивного формування показника доданої вартості внаслідок впливу існуючої системи оподаткування та посилення тінізації діяльності суб'єктів господарювання.

Визначено, що збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції призводить до втрати значної суми доданої вартості, тому бюджет країни недоотримує значних надходжень податкових платежів. З метою підвищення конкурентоспроможності ланцюгів поставок на зовнішніх ринках, продукції із високою доданою вартістю, необхідно стимулювати розвиток галузей харчової промисловості, підвищувати інноваційність сільського господарства, модернізувати державну підтримку в напрямі стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції з високим рівнем доданої вартості та продукції, щодо якої відчувається нестача на внутрішньому ринку, зокрема, продукція свинарства, молочного та м'ясного скотарства, а також розробити стратегічні програми розвитку пріоритетних галузей агропродовольчого сектору економіки.

Обґрунтовано складові системи моніторингу агропродовольчого ринку на державному рівні, висвітлено індикатори та джерела їх одержання, періодичність надання інформації. Запропоновано напрями встановлення взаємозв'язку між інформаційним наповненням на мікро- і макрорівнях, який передбачає формування системи фінансової звітності про результати виробничо-фінансової діяльності суб'єкта господарювання в сфері агробізнесу та розрахунок показника доданої вартості. Доведено, що існує необхідність у формуванні інформаційного масиву даних щодо рівня цін на всіх етапах товароруку агропродовольства на основі уніфікації форм статистичної звітності

суб'єктів господарювання в сфері агробізнесу, накопичення масиву інформації про обсяги реалізації сільськогосподарської продукції по каналах збуту, обсяги її переробки на власних потужностях, а також у відновленні статистичного спостереження за діяльністю оптових та роздрібних продовольчих ринків, товарних бірж за методикою, яка існувала до 2015 року.

Запропоновано передбачити доплату за приріст поголів'я корів молочної та м'ясної продуктивності для господарств усіх форм господарювання і селянських домогосподарств. Розрахована величина держпідтримки за приріст 1 голови корови для групи селянських господарств, які утримують 3 корови і більше молочної продуктивності, повинна становити на одну голову 3450 грн, а для корів м'ясної продуктивності у селянських господарствах – 22,3 тис. грн/гол, у сільськогосподарських підприємствах – 19,4 тис. грн/гол.

З метою створення сприятливих умов для трансформації товарних ОСГ у підприємницькі структури доцільно для господарств населення, що здійснюють продаж сільгосппродукції, передбачити запровадження спрощеної системи оподаткування, як по відношенню до фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність на основі патентів (ліцензій). Це вимагає доповнення переліку видів діяльності, для яких може використовуватися патентна система, а саме: рослинництво і тваринництво, а також послуги.

Обґрунтовано на державному рівні передбачити державні програми підтримки суб'єктів харчової промисловості, зокрема дотації на компенсацію відшкодування частини витрат, пов'язаних із будівництвом нових виробничих потужностей – до 70 % від їх кошторисної вартості, відшкодування 50 % вартості обладнання для підприємств харчової промисловості, а також спецрежим нульової ставки ПДВ товаровиробникам, які передають сировину на глибоку переробку, часткового відшкодування процентної ставки по позиках із фонду гарантування кредитів, розвиток програм страхування із державною підтримкою. Окрім цього запропоновано запровадження регіональних державних програм підтримки підприємств харчової промисловості в межах реалізації стратегії смарт-спеціалізації, які передбачатимуть виділення

фінансових ресурсів на модернізацію їхньої матеріально-технічної бази на конкурсній основі; на місцевому рівні доцільно передбачити нульову ставку на сплату земельного податку для новостворених підприємств харчової промисловості упродовж 5 років, а також пільги при сплаті податку на нерухомість та транспортного податку в розмірі 50 % від його розрахункової величини.

Встановлено позитивну динаміку щодо збільшення на 26,4 % кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за період 2014–2019 рр., однак реально функціонуючих – лише на 10,0 %, що свідчить про недосконалість економічних умов для розвитку сільськогосподарських кооперативів. Обґрунтовано раціональні варіанти формування економічних відносин між учасниками обслуговуючого молочарського кооперативу, а саме: реалізація молока кооперативом за договором комісії за умови участі кооперативу в розрахунках з покупцем; реалізація молока кооперативом за договором комісії без його участі в розрахунках з покупцем; обмін паями, що сприяє мінімізації податкових платежів і подвійного оподаткування не відбувається.

Систематизовано вимоги роздрібних мереж до постачальників сільськогосподарської продукції, визначено основні проблеми, вирішення яких можливо за умови створення регіональних логістичних інтегрованих розподільчих центрів сільськогосподарської продукції. Обґрунтовано модель такого центру на основі дотримання принципів державно-приватного партнерства, який об'єднує всі логістичні й виробничі процеси, а також збут і торгівлю сільськогосподарською продукцією на товарній біржі.

Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, в якій автором розроблено теоретико-методичні та практичні підходи до вирішення проблем організаційно-економічних засад функціонування агропродовольчих ланцюгів, з'ясовано недоліки і шляхи їх подолання, а також розкрито напрями забезпечення їх сталості та підвищення конкурентоспроможності.

Теоретичні узагальнення та отримані результати є рекомендаційною базою та спрямовані на вирішення проблем функціонування агропродовольчих ланцюгів, враховуючи сучасні економічні умови, що сприятиме досягненню їх сталості та підвищенню конкурентоспроможності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у роботі, мають практичне спрямування та можуть бути використані для підвищення ефективності функціонування учасників агропродовольчих ланцюгів. Впровадження результатів дисертаційного дослідження підтверджується відповідними довідками.

Ключові слова: організаційно-економічні засади, агропродовольчі ланцюги, сільське господарство, переробна промисловість, оптова торгівля, роздрібна торгівля, міжгалузеві відносини, додана вартість.

SUMMARY

Varchenko O. Organizational and economic principles of functioning of agro-food chains in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on the specialty 051 – Economics (05 – **Social and behavioral sciences**). – Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, 2021.

In the dissertation the theoretical generalization is carried out and the new decision of an important scientific problem concerning formation and functioning of agro-food chains on the principles of sustainability and innovation is offered.

The study considers the agri-food supply chain as a set of participants (partners) who conduct purposeful activities based on compliance with the concept of sustainable development, innovative support of all stages of the chain, focused on resource-saving production to form competitive advantages, achieve economic interests of each participant and more efficient. meeting the needs of the final needs of consumers.

The peculiarities of the functioning of agri-food chains are singled out, in particular: an integrated approach to the creation of consumer value; purposeful

formation of long-term partnerships; transparency, fair distribution of risks and benefits, mutual cooperation; the result is the effective satisfaction of the needs of end consumers; achieving the realization of economic interests of each participant in the chain; minimizing the total cost of the entire chain and creating added value by each participant.

The definition of the category "added value" has been clarified, which characterizes the relations between economic entities that arise in the process of production and sale of products, the elements of which interact closely with each other. It is proved that natural production in rural households does not include internal tools to separate the added product from the required (consumed) and reimburse the consumed fixed capital, does not allow to provide expanded reproduction on market conditions, its modernization, introduction of innovative technologies to be taken into account. tools of state support and state target programs.

Priority areas for the development of agri-food chains have been identified, namely: for the simplest chains - expanding the number of their participants by joining the supply chain of actors with a completed production cycle; expansion of the contingent of producers of primary products involved in the implementation of permanent procedures on the principles of HACCP; creating conditions for the inclusion in the supply chain of PF on the basis of the development of agricultural service cooperatives (ASC) and the development of measures for the transformation of PF into small business structures.

The following directions of improvement of the system of reporting on costs and results of production are offered: change of the order of grouping of information for its reception on the corresponding categories of system of national accounts, in particular, definition of output by a method "costs-output" and expenses for production on economic elements; application of the financial concept of reporting, which contains information on balances, production, sales, costs of its production by economic elements and financial results of the enterprise; allocation of value added in the accounting and financial reporting of economic entities on a separate line.

The equivalence of intersectoral relations in the agri-food chain is analyzed based on the calculation of intermediate consumption, gross value added and output,

which is reflected in the system of national accounts, and calculates the amount of losses at the level of each participant by comparing nominal and real GVA . The factors that cause the manifestation of unfavorable conditions for agriculture in the formation of airborne forces due to inequality of exchange with the food industry and trade, which causes significant losses of the industry in creating value added and the manifestation of destructive phenomena. It is concluded that this situation causes losses in the food industry, and trade receives profits from the violation of the equivalence of intersectoral exchange.

The peculiarities of value added formation in the supply chains of certain types of crop and livestock products are systematized, the factors influencing the dynamics of this indicator (inflation index, depreciation costs of non-current assets, rent, profit per unit of product, profit per unit area) are identified. It is proved that in the conditions of strengthening the role of vertically integrated production structures in the field of production, processing and sale of agricultural products there is a process of economically biased formation of value added due to the existing taxation system and increasing shadowing of economic entities.

It is determined that the increase in exports of agricultural products leads to the loss of a significant amount of value added, so the country's budget does not receive significant revenues from tax payments. In order to increase the competitiveness of supply chains in foreign markets, high value-added products, it is necessary to stimulate the development of food industries, increase agricultural innovation, modernize state support to stimulate the production of high value-added agricultural products and products in short supply. domestic market, in particular, pig, dairy and meat products, as well as to develop strategic programs for the development of priority sectors of the agri-food sector of the economy.

The components of the agri-food market monitoring system at the state level are substantiated, indicators and sources of their receipt, periodicity of information provision are highlighted. The directions of establishing the relationship between the information content at the micro and macro levels, which provides for the formation of a system of financial reporting on the results of production and financial activities of the business entity in the field of agribusiness and the calculation of value added. It

is proved that there is a need to form an information array of data on the price level at all stages of agricultural movement on the basis of unification of statistical reporting forms and methodological approaches, changes in statistical reporting forms of agricultural producers, accumulation of information on sales of agricultural products through sales channels, volumes of processing of agricultural products at own capacities, and also in restoration of statistical supervision over activity of wholesale markets of agricultural products and the retail food markets, commodity exchanges according to a technique which existed till 2015.

It is proposed to provide a surcharge for a dairy cow of dairy and meat productivity for farms of all forms of management and peasant households. The estimated amount of state support for a natural cow for a group of farms that keep 3 cows or more dairy productivity should be 3450 UAH per head, and for beef cows in peasant farms – 22.3 thousand UAH / head, in agricultural enterprises – 19.4 thousand UAH / head.

In order to create favorable conditions for the transformation of commercial PF into business structures, it is advisable for households selling agricultural products to provide for the introduction of a simplified system of taxation, as in relation to individuals – business entities operating on the basis of patents (licenses). This requires supplementing the list of activities for which the patent system can be used, namely crop and livestock production, as well as services.

It is justified at the state level to provide state programs to support the food industry, including subsidies to reimburse part of the costs associated with the construction of new production facilities – up to 70% of their estimated cost, reimbursement of 50% of the cost of equipment for food industry, and also a special regime of zero VAT rate for producers who transfer raw materials for deep processing, partial reimbursement of interest rates on loans from the loan guarantee fund, the development of insurance programs with state support. In addition, it is proposed to introduce regional state programs to support the food industry in the implementation of the strategy of smart specialization, which will provide financial resources for the modernization of their material and technical base on a competitive basis; at the local level, it is advisable to provide a zero rate of land tax for newly

established enterprises of the food industry for 5 years, as well as benefits for the payment of real estate tax and transport tax in the amount of 50% of its estimated value.

There is a positive trend of 26.4% increase in the number of agricultural service cooperatives for the period 2014-2019, but actually functioning - only 10.0%, which indicates the imperfection of economic conditions for the development of agricultural cooperatives. Rational options for the formation of economic relations between the members of the serving dairy cooperative are substantiated, namely: sale of milk by the cooperative under the commission agreement provided that the cooperative participates in settlements with the buyer; sale of milk by a cooperative under a commission agreement without its participation in settlements with the buyer; exchange of shares, which helps to minimize tax payments and double taxation does not occur.

The requirements of retail networks to suppliers of agricultural products are systematized, the main problems are solved, the solution of which is possible under the condition of creation of regional logistic integrated distribution centers of agricultural products. The model of such a center is based on the principles of public-private partnership, which combines all logistics and production processes, as well as marketing and trade in agricultural products on the commodity exchange.

The dissertation research is an independently performed scientific work in which the author develops theoretical and methodological and practical approaches to solving problems of organizational and economic foundations of agro-food chains, identifies shortcomings and ways to overcome them, and reveals ways to ensure their sustainability and competitiveness.

Theoretical generalizations and the obtained results are a recommendation base and are aimed to solving the problems of functioning of agro-food chains, taking into account modern economic conditions, which will contribute to their sustainability and increase competitiveness.

The practical significance of the obtained results is that the main scientific provisions, conclusions and recommendations formulated in the paper have a practical direction and can be used to increase the efficiency of the participants of

agricultural chains. The implementation of the results of the dissertation research is confirmed by the relevant certificates.

Key words: organizational and economic principles, agro-food chains, agriculture, processing industry, wholesale trade, retail trade, intersectoral relations, added value.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Варченко О.О. Теоретичні аспекти функціонування агропродовольчих ланцюгів та особливостей їх розвитку в Україні. *Економіка та управління АПК*. 2019. № 1. С. 6–20. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2019-148-1-6-20> (1,12 д.а).

2. Варченко О.О. Діалектика наукових поглядів щодо доданої вартості та її формування. *Сталий розвиток економіки*. 2019. № 3 (44). С. 82–90. (0,89 д.а).

3. Биба В.А., Варченко О.О. Напрями інтеграції фермерських господарств у агропродовольчі ланцюги доданої вартості в Україні. *Сталий розвиток економіки: міжнародний науково-виробничий журнал*. 2019. № 4. С. 164–184 (автором обґрунтовано організаційно-економічні засади включення малих фермерських господарств у конкурентоспроможні ланцюги поставок агропродовольства; 0,82 д.а).

4. Варченко О.О. Проблеми функціонування і напрями розвитку агропродовольчих ланцюгів в умовах посилення турбулентності. *Економіка та управління АПК*. 2020. № 1. С. 18–28. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2020-155-1-18-28> (1,09 д.а).

5. Варченко О.О. Методичні підходи до оцінки функціонування агропродовольчих ланцюгів. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий журнал*. 2020. Вип. 16. Т. 2. С. 94–105. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.16.94-105> (1,03 д.а).

6. Варченко О.О. Сучасний стан та тенденції формування міжгалузевих відносин в агропродовольчому комплексі України. *Економіка та управління*

АПК. 2020. №2. С. 41–54. DOI: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2020-159-2-41-54> (1,12 д.а).

7. Варченко О.О. Формування системи моніторингу агропродовольчого ринку. *Економічний дискурс*. 2020. Вип. 4. С. 15–26. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-4-2> (0,9 д.а).

8. Варченко О.О. Особливості формування агропродовольчих ланцюгів на зовнішніх ринках. *Економіка та управління АПК*. 2021. № 1. С. 14–27. DOI: <https://doi.org/10.33245/24310-9262-2021-162-1-14-27> (1,15 д.а).

Статті в іноземних періодичних наукових виданнях:

9. Varchenko O.O., Kaletnik G.M., Shubravska O.V., Ibatullin M.I. and at. Features of Food Security of the Country in Conditions of Economic Instability. *Int. J. Manag. Bus. Res.* 2019. № 9 (4) December. P. 176–186 (*автором розраховано обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції та продовольства виходячи із науково обґрунтованих норм продовольчої безпеки; 0,95 д.а*).

10. Varchenko O.O. Economic aspects of agro-food chains on the biofuel market of Ukraine. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 51. Vol. 4. P. 25–29. DOI: <https://doi.org/10.24412/3453-9875-2020-51-4-25-30>. ISSN 3453-9875 (1,28 д.а).

11. Varchenko O.O. Directions for ensuring the equivalence of exchange in agri-food chains in Ukraine. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*. 2021. Vol. 10. № 1. P. 29–34. DOI: <https://doi.org/10.2478/vjbsd-2021-0007> (0,84 д.а).

12. Варченко О.О. Особливості формування доданої вартості в ланцюгах поставок агропродовольства. *International Independent Scientific Journal*. 2021. № 23. С. 7–12. ISSN 3547-2340 (0,9 д.а).

Матеріали науково-практичних конференцій:

13. Варченко О.О. Агропродовольчі ланцюги: економічна сутність та особливості створення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сталий розвиток сільського господарства: глобальні зміни та

національні особливості досягнення», м. Біла Церква 28-29 травня 2019 року.
С. 87–92. (0,15 д.а.).

14. Varchenko O., Galchynska Y., Ibbatulin M., Krysanov D., Rybak N., Tkachenko K. Financial and Economic Aspects of Formation of Biofuel Supply Chains to Ukraine. Proceedings of the 35th International Business Information Management Association (IBIMA), 1–2 April 2020, Seville, Spain. P. 8636–8646
(автором обґрунтовано теоретичні основи функціонування ланцюгів поставок; 0,26 д.а.).